

JENEI FERENC:

DÁVID FERENC ÉS HELTAI GÁSPÁR ISMERETLEN MUNKÁI

Hetvenöt esztendeje annak, hogy az 1878. évi Magyar Könyvszemlében Fraknói Vilmos gazdag sorozatát ismertette a könyvtáblákból kiáztatott régi magyar nyomtatványoknak. Szabó Károly akkor még újdonság Régi Magyar Könyvtára első kötetét ez a közlemény értékesen gyarapította. Fraknói nyomán kutatóink azóta számos új adalékkal gazdagították a Régi Magyar Könyvtár anyagát, mikor a régi könyvek kötéstábláit megvizsgálva az azokban lévő nyomtatványokat kiáztatták¹

A közelmúltban magam is erre az útra tértem, mikor a győri papnevelőintézet Könyvtárának revíziója során különös gonddal vizsgáltam meg minden egyes régi könyvünket. Nemcsak a könyvek történetére, korábbi tulajdonosaira és a bennük olvasható bejegyzésekre figyeltem, hanem megvizsgáltam kötéstáblájukat is. Több ismert régi magyar nyomtatvány után a szerencsés véletlen két kötetben a Heltai-nyomda korrektúra íveit, a Heltai-nyomtatványok töredékét adta a kezembe.

Könyvtárunk elkülönítve, külön egységként őrzi a győri székesegyház régi könyvtárát, melynek a középkorba visszanyúló könyvanyaga a Zalka-féle könyvjegyzékből már régóta ismeretes.² A könyvanyag provenientiaja azonban csaknem teljességgel ismeretlen és az eddigi alkalmi ismertetések után minden egyes könyvet megvizsgáló feldolgozásra vár. A revízió során akadt a kezembe egy bázeli, 1550-ben megjelent nyomtatvány, a ΜΙΚΡΟΑΡΕΣΒΥΤΙΚΟΝ, melynek rongált kötéstábláit megvizsgálva a Heltai-nyomda korrektúra-íveire bukkantam. És a következő szekrényben egy, ugyancsak bázeli 1561. évi Homeros-kiadvány kötéstáblájában a Heltai-korrektúra kész íveit találtam meg. Közel ötven ív került elő a két kötetből, melynek részletes ismertetését az alábbiakban adom.³

1. Heltai Gáspár Száz Fabulája (Kolozsvár 1566.) három korrektúraíve. Sajnos mindhárom esonka, három oldalról körülvágták. Csupán a B5, B6, I5 és I6 levél és a h jelzésű lap és a vele összefüggő következő számozatlan lap szövege maradt épségben. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának példányával egybevetve megállapítottam, hogy a könyv és a korrektúraívek B, illetve I íveinek szövege szószerint megegyezik. (Ha mégis betű-eltérések volnának közöttük, azok csak annyiban jelentenek eltérést, amennyiben a kész nyomtatvány eltér a korrektúrától.) Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a nyomda a corrigendákat pontosan kijavította.

Sajnos az akadémiai példány, csakúgy, mint a kolozsvári ref. kollégium példánya, esonka. Utolsó ívek, így a h ív is hiányzik mindkét példányból. Imre Lajos is a második kiadásból

¹ Fraknói Vilmos: Könyvtáblázatban fölfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar őnyomtatványok. M. Ksz. 1878. 251 l.

² Zalka László: A győri püspöki papnevelő Intézet Könyvtárának címjegyzéke. Győr 1893. I. Függelék. A győri székesegyház régi könyvtárának címjegyzéke. 823–852 ll.

³ ΜΙΚΡΟΑΡΕΣ / ΒΥΤΙΚΟΝ; / VETERUM QVORVN- / dam brenium Theologorum, Sive / Episcoporum Sive Presbyterorum, aut / sacri ordinis allorum qui aut tempore Apostolorum, aut non mul / to post uixerunt, elenchus. Basileae apud Henrichum Petri Anno DML; Könyvtári száma: XX. b. 22.

HOMERI / OPERA GRAECO- / latina, quae quidem nunc / extant, omnia. / BASILEAE PER NICO / laum Bryllingerum 1561. Könyvtári száma: XXI. b. 6.

(Németújvár, 1596.) vette e részek szövegét.⁴A korrektúraív mutatja azt, hogy az első és második kiadás szövege között lényeges eltérések vannak, a második kiadás szövege pontatlanul, értelemzavaró összevonásokkal közli a szöveget. Így a korrektúraívek hasznos szolgálatot tesznek a Fabulák szövegkritikájának.

2. CATECHIS /mus Ecclesiarū/ DEI IN NATIONE /HUNGARICA PER TRÁNSILVA- / NIAM QVAE RELICTO PAPISTI- / CO DEO QVATERNO VERBUM DEI / de sacrosanta Triade, Vno vero Deo Patre, et / Filio eius, Domino Jesu Christo, ac am / borum Spiritu amplexes sunt, / simplicitateq; pia ac puritate / illud credunt ac pro- / fitentur. / REGIAE MAIESTA /tis, Domini nostri clementissimi/ assensu ac voluntate excusus / & publicatus. / CLAUDIO- POLI /in Transylvania, Anno/ Domini. 1566.

Utána külön címlappal, de folytatólagos számozással az F2 lapon SENTENTIA / CONCORDS PASTO- / RUM ET MINISTRORVM ECCLE- / sia Dei nationis Hungariae in Transilvania, De / propositionibus Doctoris Georgij Blandratae et / Francisci Davidis ac. in Disputatione Albensi, / coram Regia Maiestate, Anno Domini, M. D. / LXVI Die April. XXV. propositis, Et Li- / mitatione fratrū, qui ex Hungaria prae / dictae Disputati- onis interfuerunt, in / frequenti Synodo Vásárhelyiensi / eodem anno, die vero. XIX. / May pronunciata et / publicata. / Nunc Verò ex assensu Maiestatis / Regiae, Domini ac principis / nostri clementissimi, / Typis excusa.

Ennek a nyomtatványnak csupán egyetlen példánya ismeretes, melyet a kolozsvári unitárius kollégium őriz. (Szabó R. M. K. II. köt., 99 sz.) Leletünk e művel kapcsolatban különösen gazdag. Előkerült az ∞ , A, B, E, ív két-két példányban, a C és D ív három és az F ív egyetlen példányban. Csupán az öt lapot tartalmazó utolsó G ív hiányzik. Ezek az ívek már kész levonatok. Sajnos a könyvszű erősen megrongálta őket, mégis a mű szövege belőlük pontosan helyreállítható.

Töredékeink között szerepelnek a mű korrektúraívei is, de ezeken kívül a revíziós ívek is. A címlapot is tartalmazó ∞ ív három korrektúralevonatban maradt ránk. A címlap két színben készült és az első ívünk az egyszín levonat, a második csak a fekete színnyomat, a harmadik pedig a kétszínnyomatot adja. Az A, B, E, F két-két példányban maradtak reánk. Ezekből az egyik korrektúra, a másik revíziós ív. A C és D ívből a korrektúraívek egy-egy példánya maradt meg. Két ív töredéke őrizte meg az utolsó G ív korrektúraíveit. Sajnos, mint a többi korrektúra- és revíziós-ívet, ezeket is három oldalról körülvágták. De még így is a G, G2 levelek mindkét oldalát és a G3 oldalt töredékesen megtartotta számunkra, úgyhogy a korrektúraív segítségével mostmár a mű teljes szövege, csekély hiánnyal, teljesen helyreállítható.

3. A KERESZTYENI Egyenességnek Cickeli, / MELLY A SZENTHÁROMSÁG FE / lő) szőrzetűt, a Magyar nemzetnek szentegyházoknak lelki pasztoroc kezűt Erdelben, A Vásárhelyi sinatban: Midőn irnanac Christus / Wrunknac születesse vtan 1566, (Maiusnac. 19 napan. / Jerem. IIII. / Sántasatoc wy vgarat, És ne vessetec á / tuisseic kőzibe. / Imè Te hozád iđuinc : Mert te vagy / az Wr, Mi Istenunk. Ierem. 3. / A . . . Iséges királynac akaratyából ki / . . . omtattott, és kiadattot : (A lap alja hiányzik.)

Nem kétséges, hogy ezt a nyomtatványt is 1566-ban a Heltai-nyomdában készítették. A nyolelpos nyomtatvány két, háromoldalról körülvágott korrektúraíven maradt meg. Szövege, a lap alján lévő egy-két sor leszámításával, teljesen helyreállítható.

Ez a nyomtatvány teljességgel ismeretlen, csupán e két töredék ívben maradt fenn.

4. Cato párversei, Kolozsvár 1566. évi kiadásának korrektúraívei. A hat töredékív egy eddig ismeretlen kiadás emléke. Némethy Géza említ ugyan, Jankovich Miklósról hivatkozva egy 1580. évi kiadást, azonban azt, a kolozsvári 1620. évi kiadással azonosítja.⁵ Nem tudjuk ellenőrizni, hogy Jankovich Miklós látta-e valóban ezt a kiadást, de hogy a párverseknek volt kolozsvári, XVI. századi kiadása, azt töredékeink bizonyítják. S mondjuk meg azt is mindjárt, hogy az 1566. évi kiadásról eddig semmit se tudunk, emléket töredékeink őrizték meg. A Székely Nemzeti Múzeum őrizi e mű 1601 évi, kolozsvári kiadásának egyetlen, ugyancsak könyvtáblából kiáztatott példányát. Szabó Károly nagyon szűkszavú leírásából is úgy látszik, hogy ez a kiadás az 1566. évinek terjedelemben is azonos lenyomata.⁶

A hat töredékívből kettő a C, három a D, egy az E ív maradványa. Az E ív egyben a mű utolsó íve is volt. Ez őrizte meg a kötet colophonját: CLAUDIOPOLI (In Officina Casparis Helti) Anno 1566. A C ív két töredéke a korrektúra és annak revíziója. Az első töredék csak az ív páros lapjairól készült levonat. A revíziós ív már a teljes ív töredéke. A D ív első töredéke

⁴ Heltai Gáspár esopusi meséi. Kiadta Imre Lajos. Bp. 1897. R.M. K. 4. sz. 10–13 il.

⁵ Némethy Géza: Cato párverseinek magyarországi kiadásai és fordításai. E. Ph. KI. 1889.

⁶ Szabó Károly RMK: II. 316 sz.

szintén csak a páros lapokat tartalmazó korrektúra. A másik két töredék egymást kiegészítve, az ív középső része szövegét teljesen, a két szólét pedig csak erősen csonkítva adja. Ezek is korrektúráivék. Az E ív négylapos volt és a szöveg a harmadik lapon végződött. A negyedik lap üresen maradt.

A régi irodalomban oly sok kiadásban közkézen forgó *Dicta Catonis* vagy *Catonis Disticha Moralia* Honterus 1539. évi, brassói kiadásában jelent meg hazánkban először. Heltai kiadása is, mint Honterusé, Erazmus recenzióján alapul.⁷ A töredékek a harmadik és negyedik könyv, valamint a párversekkel rendszerint együtt megjelenő hét görög böles mondásainak szövegét tartalmazzák. Cato párversei mellett közlik Erasmus magyarázatait, a hét görög bölesnél a magyarázatok elmaradnak.⁸

5. Töredékeink utolsó csoportja valamely latin nyelvtan L, M, N, O, és S íveit tartalmazza. Latin nyelvű. Címlap hiányában szerzőjét meghatározni nem tudjuk, azonban aligha tévedünk, ha Molnár Gergely: *Thomae Linacri Grammatices compendiosa per questiones explicatio e. művével* azonosítjuk. Sajnos Molnár művének két kiadásából csak egy-egy példány maradt fenn. (Az első a segesvári ev. gimnázium, a másik Szilágyi István könyvtárában, Máramaroszigeten volt meg.)⁹ Azonban Szabó Károly is, azok ismertetésében, azonos számú ívekről és levélszámáról beszél, s ez időből más latin nyelvtan, hasonló, vagy éppen azonos terjedelemben nem ismeretes. Töredékeink korrektúra- és revíziós-ívek.

6. Végezetül beszélnünk kell a két kötéstábláról. Ezek a töredékek arról tanúskodnak, hogy a két könyvet a Heltai-nyomda könyvkötőműhelyében kötötték be. Mennyire jellemző Heltaira, a takarékos, vagyon gyűjtő polgárra, hogy a hulladékanyagok számító korrektúra-íveket is tárolja. Évekig megőrzi és szükség szerint fel is használja. Pedig Heltainak papírmalma is volt. Mégis, mikor a könyvkötőműhelynek kötéstáblákra volt szüksége, a tárolt hulladékanyagból állították elő. Kb. 12—14 ívet ragasztottak egymásra és az így előállított kemény-táblát használták fel a kötésnél fedélnek, ezt vonták be a barna bőrrel.

Sajnos a Heltai-nyomda könyvkötőműhelyéről keveset tudunk. Kutatóinkat ezidőig a már kialakult kolozsvári könyvkötés magyaros stílusa fogta meg, s nem foglalkoztak a kezdetekkel. Úgy látjuk és e két kötéstábla is ezt bizonyítja, német minták alapján indult az meg, nyilvánvalóan Németországban készült prósdúcek, illetve görgetők felhasználásával. A *MIKPO-APPEBYTIKON* című kötet mindkét kötéstáblája azonos. A függőlegesen és vízszintesen vezetett rekeszosztályokban három oszlopban Szent Pál, Mózes és Krisztus, majd női mellképek *Spes, Fides* és *Justitia* feliratokkal, végül *Debora, Judit, Jael* és *Éva* mellképe, XVI. századi női viseletben. Az *Ecce Agnus Dei* feliratú Krisztus-kép mellett évszám: 1560. A *Fides* neve feje mellett NS betűk, nyilvánvalóan mesterjegyek. *Jael* feje mellett 1547 évszám. — A *Homeros*-kötet két kötéstáblája szintén azonos. A renaissance díszú keretdíszítmények között Krisztus, Szent Pál és Dávid király arcképe. Az első kötéstábla középrészének alján durva préseléssel évszám: 1570. Nyilvánvalóan a bekötés évszáma.

II

A *Homeros*-kötet címlapján két nevet, a kötet két korábbi tulajdonosának nevét olvashatjuk. Ezek adnak kulcsot a kötetek korábbi történetének megismeréséhez. Az egyik Náprági Demeter erdélyi kancellár-püspöké. A másik név Zekesfeyerwari András. Náprági Demeter neve ismert a magyar könyvgyűjtés történetében. Amikor győri püspökké 1607-ben kinevezték, gazdag könyvtárt is hozott Győrbe magával. A hagyomány szerint kb. 2—300 kötet könyvet. Ezeket halála után a székesegyház könyvtárába szállították, s annak anyagában őrizzük a mai napig. Sajnos, mert nem volt külön könyvjegyzéke, ma már csak kb. 50—60 kötetről tudjuk, a bennük lévő névbejegyzés alapján, melyik volt egykor Náprágié. A bejegyzéseket számbavéve megállapíthatjuk, hogy a püspök egész életén át gyarapította könyveit, rendszeresen gyűjtötte azokat. Mégis könyvtára akkor bővült tetemesen, mikor őt az erdélyi országgyűlés, mint Báthori Zsigmond kancellárját számízta. Nem jött üreskézzel Erdélyből. Magával hozta a Szent László-hermát, politikai iratait és a maga könyvein kívül, a fejedelmi könyvtár sok értékét. (Pl. a Perényi-missalet.)¹⁰

⁷ Némethy Géza: *Cato böles mondásai latinul és magyarul*. Bp. 1891.

⁸ Erasmus magyarázatainak szövegét a könyvtárunkban is megőrző: *CATONIS / DISTICHA MORA / LIA LATINE ET GRAE / c. cum scholijs DE / syderirij Erasmi / ROTEROD. / LVGDVNI. / Apud Joannem Pullonem & Tridinió / M. D. XLV. című kiadással ellenőriztem.*

⁹ Szabó Károly RMK. 11. köt. 102 és 148 sz.

¹⁰ Jenei Ferenc: Náprági Demeter győri püspök könyvtára. Győri Szemle 1936.

A Heltai-nyomda töredékeit magábatoglaló két könyvet is Erdélyből hozta magával. Korábbi tulajdonosuk Zekesfeyerwari András a fejedelmi udvar tisztviselője volt. Az egyik könyvében scriba-nak mondja magát, tehát a fejedelmi kancellária írnoka volt. A másik könyvben szereplő bejegyzés szerint később adószedő lett. Ezt a könyvet Sulyok Imre erdélyi kancellártól kapta.¹¹ Harmadik könyve az ismertetett Homeros-kötet volt, melyre Náprági is bejegyezte nevét. Ennek kötetéstáblája jelzi a kötetés évszámát. Negyedik könyve a MIKROΛΠΕΣΒΥΤΙΚΟΝ amelyben azonban nincs a tulajdonos neve bejegyezve. De töredékeink alapján, kötetésének helye, a kötetető személye és a Homeros-kötettel párhuzamos sorsa nyilvánvaló. Zekesfeyerwari András könyvei nyilvánvalóan halála után, vagy a fejedelmi könyvtárba, vagy pedig közvetlenül Náprághihoz kerültek. Ez utóbbinak ad hitelt a Lexicon graecolatínumban szereplő évszám, mert e szerint a könyv már Erdélyből való menekülése előtt tulajdonában volt.¹²

Az 1566. esztendő, melyben öt nyomtatványunk a Heltai-nyomdából kikerült izgalmasan érdekes szakasza Erdély szellemi életének és egyben Heltai Gáspárénak is. Az a szellemi forrongás, amely a reformáció újabb és újabb szakaszai felé hajszolta a lelkeket, ismét új fordulat előtt állott. Dávid Ferenc, miután Melius Juhász Péterrel végigküzdötte harcát a sacramentarius tanok győzelméért, 1565. óta, Blandrata hatása alatt az antitrinitarius tanítások felé haladt. Ő, akit csak nem régen választott 1564. áprilisában a nagyenyedi zsinat a reformátusok külön püspökévé, Basilius Istvánnal és Egri Lukáccsal nyíltan hirdetni kezdte Kolozsváron az antitrinitarius tanokat.¹³ Ezzel éket vert hívei közé. A kolozsvári százaspánság, az eddigi győzelmének hűségese bajtársa, Heltai Gáspár is szembe fordult vele.¹⁴ A papok vitája nem zártkörben, hanem a szószéken, a hívők nagy nyilvánossága előtt folyt. Teljes szenvedéllyel, a meggyőzés szóadta minden fegyverével küzdöttek. S hogy mozgásba lendítették a csak nem régen megpihent lelkeket, bizonyítja a kolozsvári tanács határozata is: a pap urak és prédikátorok vételkedése, s egymás ellen való prédikálása rettenetes botrányt okoz, mely mindinkább kimegy a nép közé, a minék eltávoztatására az ország meghatározta, hogy a plébánus hivassék gyűlésbe, s komolyan intessék meg, hogy szűnjenek meg az egymás ellen prédikállástól, s csak azt prédikálják, a mi Isten egyházának hasznára s gyarapodására van és nem okoz botránkozást.¹⁵

Heltai ebben a nagy harcban nem cselekvő részes. A szószéken ragaszkodik a sacramentarius tanításhoz, de a betegeskedő, írásaitban magát „vénnék“ is nevező lelkipásztor, hat évtized terhével vállain visszahúzódik írószobájába. Előbb a Biblia második részét, majd Bonfiniit bocsátja ki nyomdájából, azután a Fabulákat rendezi sajtó alá. De a tanács a bölcs és a mérséklet útján járó lelkipásztor tisztének szolgálatára szólítja. 1566-ban tanácsi határozattal akadályozzák meg hivataláról való lemondását. Ott kell állania a szószéken és látnia, hogy Dávidnak szenvedélyes lelke mint sodorja a hívő lelkeket a sacramentarius eszméktől. És azok vonzását, ellenállva is, bizonyára magában is érezte.¹⁶

Az erdélyi református egyház válsága Melius Juhász Pétert is cselekvésre készítette. Személyesen fordul János Szaignond fejedelmhez és annak engedélyével megrendezi 1566. április 24—27. napjain a gyulafehérvári disputát. A fejedelem jelenlétében megtartott vita nem hozta meg a két fél egymáshoz közeledését, de a szakítást sem. Dogmatikai formulák mögé bújtatták véleményüket, de azokat mindegyik a maga módján értelmezte. Méliusék megajugodva hazatértek, de Dávid már három hét múltán újabb zsinatot hívott össze május 19-re, Marosvásárhelyre. Itt megisméttették a gyulafehérvári határozatokat és hozzáfogtak, hogy annak szellemében a Heidelbergi Kátét átdolgozzák. E munka eredménye a „Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica“, melyet Méliusék is felülvizsgáltak, s „ekkor már észrevették, hogy az átdolgozó kezek nemcsak a formait, hanem a lényegét is próbálták érteni a szentháromságtannak, de még ekkor is megelégedtek annyival, hogy az átdolgozás kifogásolt részeit visszaesináltatták Dávidékkal, magát az átdolgozott Kátét hagyták megjelenni.¹⁷

¹¹ Georgij Agricola de Re metallica Libri XII. Basel 1561. Frobenius. — A címlaphoz kötött lapon bejegyzés: Exregio Domino Andrae Crato Zekesfeyerwari Illuj Principis Transsij prouentium pceptorj Dono dt Emercus Sulyok ietus amicus. — A címlapon ismét két bejegyzés: Demetrij Napragi Epus Transilj et Andrae Zekesfeyerwari.

¹² Lexicon graecolatínium. Basel é. n. hozzákötve: Joachimi Camerarii Commentarii utriusque Linguae Basel 1551. — Az első címlapján két bejegyzés: Demetrius Napragi Eps Transil me possidet 1598. — A második: Andrae Zekesfeyerwari scribae.

¹³ A kor vallási mozgalmaira: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921. 275—445 11. és Révész Imre: Magyar református egyháztörténet. I. köt. 1520 tájától 1608-ig. Debrecen, 1938. 144—159. 11.

¹⁴ Heltai Gáspár életére Borbély István: Heltai Gáspár. Bp. 1907. és Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Bp. 1913.

¹⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története. Bp. 1888. II. köt. 178. 1.

¹⁶ U. ott: 174. 1.

¹⁷ Révész Imre id. mű 157.

A Káté Heltai Gáspár nyomdájából került sajtó alá és onnan került az olvasók kezébe „Dávidék a Káté kibocsátásával olyan taktikai előnyre tettek szert, amely már ennél az első lépésnél, úgy látszott, biztosítja annak lehetőségét, hogy az erdélyi reformátusságot egészében átvigyék az új tanításra.”¹⁸ S hogy ennek minél szélesebb alapot vessenek, „s hogy a ketsegnek minden gyanossága eltavaszthatassék”, magyar nyelven is megmagyarázták annak, a szentháromság tanra vonatkozó lényegét a „Keresztyeni egyenességnek cickeli” című röpiratukban.

Heitai még nincs Dávid oldalán, de a fejedelemnek ajánlott Catechismus kinyomtatása elől nem térhetett ki és ő nyomta a röplapot is. A nyomdáját odaadta az általa még el nem fogadott hitelvek terjesztésének, s ebben része volt a vállalkozásának hasznát kereső nyomdász polgárnak is, de a lelkész még éveket vár, míg csatlakozik az antitrinitáriusokhoz. A vállalkozó üzletemberről beszél a Grammatika és Cato párverseinek kiadása is. Az egykori kolozsvári dominikánus kolostorban berendezett református iskola tanítványai számára már a korábbi években is adott ki tankönyveket. 1564-ben az iskola nagytudományú rectorának, Molnár Gergelynek két tankönyvét, 1565-ben pedig Donatust adta a diákok kezébe.¹⁹ A következő évben újra Molnár tankönyvet bocsát ki. Most már Molnár hagyatékából veszi, a segesvári hitvitán 1564-ben meghalt tudós barátja posthumus művét. És a Kolozsváron is humanista szellemű iskolai oktatás szolgálatában rendezte sajtó alá Cato párverseit.

Imént az üzletembert idéztük, aki vállalkozásának hasznát keresve adja a munkát nyomdájának. De töredékeink a nyomdászról is beszélnek. Arról, aki akár a maga, akár a más munkájáról van is szó, maga hajol a szövegvasításokról készített levonat fölé és harcol a minden nyomdász réme, a sajtóhiba ellen. Éppen Heltai „panaszolja Dávid Ferenc egyik munkájának sajtóhiba jegyzékében (1572), hogy hiába jegyzi meg a hibákat, a nyomtatószoftárak, akik nem értik a nyelveket s „csak kordéra rakják” a bötüket, nem veszik kellőképp figyelembe a hibagazításokat.”²⁰ Heltai gondos korrektor és gondosan dolgozik a korrektúra revízióján is. Megható e töredékekben az ő kezevonását olvasni. Az a beteges „véü” ember, aki a vagyonos polgár rosszállásával elhúzódtott a tömegszenvedélyeket felkavaró harc elől, ezeken a lapokon, a szellemi ember teljes felelősségtudatával küzdött a beüvel, hogy attól az értelemnek kára ne essék.

Töredékeink egy harcos, eseményekben gazdag esztendő szellemi mozgalmainak hétköznapjaihoz vittek közel. Az eszmék nagy harcának hősei mögött élénk réved belőlük a kolozsvári „Óvárba vívó keskeny utca jobb sarkán álló ház”, Heltai Gáspár háza. A nyomtató ház, ahol az agg literátor gyomlálta a nyomtatásba esett vétkeket. Ha az öt nyomtatvány minden sorát ismertük is volna már régen, akkor is az ő kezevonásának nyoma kincses teszi e töredékeket.

BÁN IMRE:

APÁCZAI CSERE JÁNOS SZÁRMAZÁSA

Apáczai Csere János társadalmi helyzetének, származásának lehetőleg pontos meghatározása a legfontosabb kérdések egyike az Apáczai-irodalomban, annál is inkább, mert e téren is, mint egyebütt, egymásnak ellentmondó megállapításokra, zavaros következtetésekre találunk. Apáczai Csere származásának tisztázásához nem elég Bethlen Miklós sokat idézett egyetlen mondatának odavetése („Apáczai János volt Barca-apácai szegény, ott m. n. emü szabadsággal élnek olyan ember gyermeke”¹) szülőfalujának multjára kell fényt deríteni, amennyire ez az adatok világánál lehetséges.

Apáca Brassó megye legészakibb csücskében, az Olt balpartján fekszik, Brassótól kb. 45 kilométernyire északra. A középkorban és az erdélyi fejedelmek idejében állandóan Törcs várához szolgáló magyar község. Törcs várát 1377-ben a brassóiak építették újjá, de a székely ispán igazgatása alá tartozó királyi várbirtok volt, s a királyok mindig fenntartották maguknak a várnagykinevezés jogát. Törcs várához szolgált egyébként a Brassó közvetlen környékén fekvő barcasági Hétfalu, Zernyest és Tohán, azután Bodola és Krizba

¹⁸ Révész Imre n. ott.

¹⁹ Szabó Károly RMK. II. köt. 93, 94, 95. sz.

²⁰ Gulyás Pál: Nyomdánk belső élete a XVI - XVIII. században. I. k. 1948. 10. l.

¹ Emlékirata Tolnai Gábor kiadásában. Bp., é. n. Magyar Századok című sorozat, 152.